

Petr Karlík

Filozofska fakulteta v Brnu

UDK 801.559

KOMUNIKATIVNOFUNKCIJSKA ANALIZA POGOJNIH PODREDIJ

0. V okviru lingvističnih raziskav, ki jih je mogoče označiti kot pristop »od pomena k izrazu«, se – kot je znano – od obdobja, v katerem je bil poudarek na pomenoslovju, v današnjem času uveljavlja v pragmatiko usmerjeno preučevanje jezikovnih sporočil in pri funkcioniranju jezikovnih oblik upošteva vidik njihovih uporabnikov. Zato ni naključje, da sodobno jezikoslovje v svojih metodah združuje v različni meri tudi spoznanja in postopke drugih znanstvenih disciplin, zlasti psihologije, sociologije in etike na eni ter logike na drugi strani. V tem članku želimo pokazati enega od pristopov pri razlaganju pogojnih podredij (PP), ki usmerja pozornost prav na pojavljanje tovrstnih zloženih stavkov v govornem dejanju in omogoča opredelitev in oznako ilokucijskih potencialov, ki jih imajo PP na osnovi svoje skladenjskopomenske sestave. Prikazali bomo tudi, kakšne temeljne komunikacijske funkcije na osnovi ilokucijskih potencialov lahko izražajo PP v konkretnem govornem položaju in kako se kot izraz posamičnih komunikacijskih funkcij »skladenjsko obnašajo«, tj. kako se spreminja zlasti njihova izrazna struktura in katere vrste priredij so jim funkcijsko enakovredne. Da bi razlage po nepotrebem ne zapletali, se v opazovanju omejimo zgolj na PP s t. i. uresničljivim pogojem.

1. K PP praviloma štejemo skladenjskopomenske oblike, ki temeljijo na zvezi dveh stavčnih propozicij, med katerima je logičnopomensko razmerje tipa $A \rightarrow B$, torej pomensko oslABLJENA vzročna implikacija: uresničitev pojava A je (ponavadi) povezana s sledečo ji uresničitvijo pojava B; prim. npr. pomembne študije čeških avtorjev S. Máchove (1972), I. Nebeske (1974), F. Daneša (1985) idr. Njihovo pravo jedro pa predstavljajo take vrste zloženih stavkov, v katerih se shema implikacije ($A \rightarrow B$) in shema kavzacije (pogoj – posledica) prekrivata, oziroma strukture, v katerih ima v antecedentu (A) umeščen pojav vrednost pogoja (p), v konsekventu (B) pa ima pojav pomen posledice (q), tj. »če velja p, potem tudi q«.

Opomba: Če vzamemo za izhodišče klasifikacije skladenjsko obliko jezikovnega izraza, je PP praviloma mogoče prišteti tudi take vrste zloženega stavka, ki sicer temeljijo na implikacijskem razmerju, za katere pa shemi implikacije in kavzacije ne ustrežata. Gre na eni strani za strukture, katerih logičnopomensko ozadje sloni na vzročnoimplikacijskem razmerju, obrnjeno pa je zaporedje v kavzacijsko-implikacijski shemi (*Če želiš biti zdrav in močan, moraš vsak dan piti mleko; če naj dobiš odlikovanje, moraš v redu študirati*), na drugi strani pa za strukture stavkov, v katerih ozadju je samo shema implikacije, ne pa tudi shema kavzacije (*Če hočeš, ti kupim sladoled; Če te to ne moti, si vzemi še eno jabolko; Če se ne motim, smo se že nekje videli; Če igro dobijo Francozi, sem papež idr.*). O semantični in komunikativnofunkcijski razčlenitvi teh stavkov prim. P. Karlík (v tisku, a).

Nadrobnejšo pomensko razčlenitev struktur, ki temeljijo na tipu »če velja p, potem tudi q« in iz te razčlenitve izhajajočo kategorizacijo PP, bomo pustili ob strani.¹ Po našem pojmovanju je namreč veliko pomembnejše dejstvo, da z uporabljanjem PP, ki imajo ugotovi-

¹ Tu se npr. lahko sklicujemo na najnovejšo monografsko obravnavo skladnje češkega jezika (M. Grepl – P. Karlík, 1986: Mluvnice češtiny, 1987) ali pa na monografijo poljskega jezika (Gramatyka, 1984).

tveno obliko povedi, govorec pogosto nima namena naslovnika le informirati o tem, da je med pojavoma (p) in (q) razmerje tipa »če velja p, potem tudi q«, tj. doseči spremembo v naslovnikovem vedenju, marveč vplivati na njegovo ravnanje (jezikovno in nejezikovno). Povedano drugače: podredne strukture z ugotovitveno obliko povedi, v propozicijski vsebini katerih je kavzalno implikacijsko razmerje med dvema pojavoma, lahko kljub svoji ugotovitveni obliki nakazujejo komunikacijske funkcije z različnimi pomeni neugotavljanja.

1.1. Možnost, uporabiti PP kot indikatorje komunikacijskih funkcij neugotavljanja, je seveda omejena z vrsto dejavnikov. Odločilna je tu predvsem okoliščina, da se na kavzalno implikacijsko osnovo »če velja p, potem tudi q« nalaga nova pomenska lastnost, in sicer govorceva domneva, da »je veljavnost pojava q za naslovnika zaželeno oziroma nezaželeno«, tj., da je naslovnikova namera (cilj) doseči, da naj pojav q nastane ali pa ne nastane.

Če naslovnik ve za posledice (q) nekega (prejšnjega) pojava (p), ki je (zadosten ali nujen) pogoj za to, da pojav q nastane, in če je zanj veljavnost pojava q zaželeno oz. nezaželeno, je namreč tudi pojav p mogoče presojati z vidika tega, ali je zaželen ali nezaželen, in torej tudi odločitev, ali ga uresničimo ali pa ne uresničimo: »Če vem, da p prikličo q, in vem, da je q zame zaželen, se odločim, da bom storil p, da bi nastal q«. Nujen pogoj za to, da bi se naslovnik za uresničitev ali neuresničitev pojava p lahko odločil, je seveda ne le njegova vednost o kavzalni povezavi med pojavoma p in q, ampak tudi to, da je v pojavu p tako dejanje/stanje, uresničitev katerega je naslovnik zmožen zagotoviti, seveda pa tudi to, da se ti pojavi še niso uresničili. Zato so PP, ki so predmet našega opazovanja, glede na trenutek govornega dejanja vedno usmerjena v prihodnost; ob strani bi tu pustili gnomične stavke.

1.2. Pri opisu procesov, ki vodijo od določenih namer in ciljev k odločitvam in od njih k pričakovanim dejanjem, bi izhajali iz splošne sheme odločitev, kakor jo je zasnoval G.H. von Wright (1971) in za potrebe lingvistične analize obdelal D. Wunderlich (1976, 1980), na čigar dela se opiramo tudi pri tej analizi. V poenostavljeni obliki je mogoče te procese shematično ponazoriti npr. takole:

premisa (a): A ima namen doseči q,

premisa (b): A misli, da lahko q doseže tedaj (samo tedaj), če stori p,

sklep (c): A se odloči, da bo storil p.

Govorec lahko računa s temi miselnimi operacijami pri normalnem, razumno mislečem in ravnaočem se naslovniku. To mu omogoča, če so izpolnjeni drugi pogoji interakcije, da lahko s strukturami zloženega stavka (ki imajo ugotovitveno obliko povedi in v propozicijski vsebini prav premiso (b), tj. logičnopomensko razmerje med dvema pojavoma tipa »če velja p, potem tudi q«) izrazi zlasti take komunikacijske funkcije, s katerimi želi vplivati na naslovnikovo odločitev, da neko dejanje/stanje (p) uresniči oz. ne uresniči, tj. ilokucijski potencial pogojnih podredij je mogoče imeti za »izzivalnost v širokem smislu«.

Naslovnikova namera, da nastane pojav q, tj. premisa (a), je lahko govorcju znana kar iz prejšnjega konteksta:

A 1: *Kako se pride na postajo?*

B 1: *Na postajo boste prišli, če greste tukaj čez most, potem pa v križišču zavijete na desno.*

B 1a: *Šli boste tukaj čez most, potem pa v križišču zavili na desno. // Pojdite tukaj čez most ...*

A 2: *Lepa hvala (za nasvet).*

V navedenem dvogovoru ima ustroj zloženega stavka (B 1) komunikacijsko funkcijo navsota (reaktivnega tipa). Govorec iz prvega dela dialoga, iz povedi (A 1) izve, da je v nameri njenega avtorja (A) nastanek pojava q. S povedjo (B 1) izraža govorec premiso (b), tj. kavzalnoimplikacijsko razmerje »če velja p, potem tudi q«. Pri tem je pojav q, ki naj bi nastal po nameri sporočevalca (A), v položaju znane teme (in je zato po načelu sobesedilnega izpusta lahko opuščen (B 1a), pojav p, ki je zadosten pogoj (zp) za to, da nastane pojav q (to je, kar naj naslovnik stori), pa v položaju реме. Sklep (c), tj. od govorca pričakovana odločitev sogovorca (A), da stori p, impliciran v povedi (A 2), logično ni nujen (p v povedi (B 1) ni formuliran kot nujen pogoj (np) tega, da nastane q), ga pa je mogoče pričakovati: v normalnih položajih se za določeno ravnanje, potrebno, da bi dosegli uresničitev pojava, odločimo tudi, če vemo za zadosten pogoj.

Premisa (a), tj. tistega, kar naslovnik šteje za zaželeno, da pojav q nastane ali pa ne nastane, govorec seveda ne more vedno izvedeti iz prejšnjega konteksta. Dovolj je, če govorec lahko domneva, da je neki (prihodnji) pojav q za naslovnika pozitiven ali pa negativen. Potem namreč lahko na podlagi prakseološke maksime »Skušaj doseči tisto, kar je zate pozitivno« oziroma »Skušaj preprečiti tisto, kar je zate negativno« pričakuje, da je v prvem primeru naslovnikova namera doseči, da pojav q nastane (tj., da je za naslovnika zaželeno, naj bo q), v drugem primeru pa, da naj ta pojav ne nastane (tj., da je za naslovnika zaželeno, naj bo non q).

Pri tem je seveda pomembno, ali govorceva domneva o tem, kako pojav q presoja naslovnik, ustreza dejanskemu naslovnikovemu vrednotenju tega pojava. Gledano z govorcevimi očmi, je torej v tem primeru premisa (a) dana p r a g m a t i č n o, z različnimi dejavniki in vidiki, ki izhajajo iz poznavanja govornega položaja, v katerem se govorno dejanje uresničuje.

Če npr. govorec ve, da se naslovnik pripravlja nekomu odposlati pismo, in meni, da je »dobiti pismo že v ponedeljek« pojav (q), ki ga ima naslovnik v danem komunikativnem položaju za p o z i t i v n e g a, zasnuje in uresniči poved

(2) *Če to pismo pošljete z glavne pošte, ga bodo dobili že v ponedeljek.*

kot nasvet (iniciacijskega tipa). V povedi (2) se pojav p, tj. tisto, kar je pogoj, da nastane pozitiven pojav q, uvršča v temo, pri čemer je njen iz konteksta znani del tisto, kar se naslovnik pripravlja storiti (»odposlati pismo«), v sobesedilo nezajeti (sporočilno novi) del pa je izraz »z glavne pošte«, ² tisto, kar je (prihodnja) pozitivna in zato zaželeno posledica, to je q, pa je v remi. V enakem smislu, to je kot nasvet (od kod naj pismo pošlje), si naslovnik razlaga in sprejema poved (2) seveda le takrat, če pojav q (»dobiti pismo že v ponedeljek«) resnično vrednoti kot pozitivnega; na poved (2) je mogoča tudi njegova reakcija tipa: *Hvala za nasvet, poslal ga bom z glavne pošte.* Sklep, tj. pričakovana odločitev pri naslovniku (»pismo bom poslal z glavne pošte«), logično spet ni nujen, kajti premisa (b) iz splošne sheme odločitev, vsebovana v propozicijski vsebini povedi (2), je formulirana tako, da je v pojavu p (»pismo poslati z glavne pošte«) zadosten pogoj za nastanek pozitivnega in zato zaželenega pojava q (»pismo dobiti že v ponedeljek«). Tak sklep pa bi bil nujen, če bi bila premisa (b) v povedi formulirana tako, da bi šlo v »pismo poslati z glavne pošte« za nujen pogoj: *Samo če boste poslali to pismo z glavne pošte, ga bodo dobili že v ponedeljek.*

² Ni nujno, da je tako zmeraj; vsakdanji so nasprotno primeri, ko je sobesedilno nezajeta tema celoten p.

Če pa je »dobiti pismo že v ponedeljek« v nasprotju z govoročivo domnevo pojav, ki ga naslovnik v istem govornem položaju presoja kot negativnega, se poved (2) razlaga kot svarilo, čeprav je bila pri govorniku mišljena in uresničena kot nasvet. O tem priča naslovnikova reakcija na poved (2): *Od kod pa naj ga pošljem?* V danem primeru je potem sklep, to je naslovnikova odločitev »pisma ne bom poslal z glavne pošte, ampak od drugod«, logično nujen: če naslovnik želi, da ne nastane negativni pojav q, ki glede na to, da je nastal pojav p (naslovnik ima namen odposlati pismo), lahko nastane (kot smo namreč videli, propozicijska vsebina povedi (2) izraža, da je pojav p zadosten pogoj za to, da nastane q), mu ne ostaja druga možnost kot ravnati tako, da nastane non p.

2. Oglejmo si najprej PP, v katerih je q za naslovnika pozitiven (zaželen) pojav, in skušajmo označiti vsaj nekatere komunikacijske funkcije, ki jih lahko podredja te vrste sporočajo na osnovi svojega pomena.

2.1. Temeljni tip sestavljajo strukture, katerih komunikacijska funkcija je nasvet, tj. obveščajo naslovnik o tem, kaj pozitivnega je mogoče doseči. V bistvu gre za dve različici nasveta: za šibko in močno (D. Wunderlich, 1976). Razloček med njima je v tem, da šibki nasvet ne izključuje alternativnih dejanj za doseg pozitivno ocenjenega pojava, medtem ko jih močni nasvet izključuje.

2.1.1. Kavzalnoimplikacijska podlaga podrednih stavkov z ilokucijskim potencialom šibkega nasveta je razmerje tipa $zp \rightarrow q$. Njihova propozicijska vsebina torej izraža, kaj je zadosten pogoj za to, da nastane pojav q:

(3) *Če boš redno študiral, boš dobil priznanje.*

(4) *Če ne boš nagajal, te bo imela babica rada.*

Ker govorec meni, da je pojav q za naslovnika pozitiven in torej zaželen, lahko domneva, da bo naslovnik povedi tipa (3) in (4) v skladu s splošnim načelom odločanja razlagal tako, da se bo odločil uresničiti pojav p.

Povrhu govorec lahko naslovniku v povedi z izrazi tipa *boš videl, da (obljubljam ti, da ipd.)* neposredno zagotovi, da bo prihodnja (zaželena) posledica zares nastala, če bo ravnal tako, da bo nastal p:

Če boš redno študiral, boš videl (ti obljubljam), da boš dobil priznanje.

Z vidika komunikacijske funkcije ustrezajo PP tipa (3) in (4) priredne oblike zloženega stavka z veznikom in (pa); o njihovi interpretaciji prim. Karlik (v tisku):

(3a) *Redno študiraj // Moraš redno študirati in (videl boš, da // obljubljam ti, da) boš dobil priznanje.*

(4) *Ne nagajaj // Ne smeš nagajati in (videl boš, da // obljubljam ti, da) te bo babica imela rada.*

2.1.1.1. Če je pogoj (zadosten pogoj), da nastane za naslovnika pozitiven pojav, tako naslovnikovo ravnanje, ki krši zakone, norme, navade, predpise ipd., je danim strukturam dodana komunikacijska funkcija napeljevanja:

(5) *Če boš goljufal, (boš videl, da) boš imel denarja kot pečka.*

(5a) *Goljufaj // Goljufati moraš in (videl boš, da) boš imel denarja kot pečka.*

2.1.2. Enako kavzalno implikacijsko podlago ($zp \rightarrow q$) imajo tudi povedi, v pomenskem ustroju katerih je poleg sestavine »q, ki je pozitivna za naslovnika«, vsebovana še sestavina »p, ki je zaželen za govornika«, torej (s stališča govornika) »če nastane zame zaželen p (storil

boš nekaj, kar je zame pozitivno, oziroma ne boš storil nečesa, kar je zame negativno), bo nastal zate pozitiven q (bom storil nekaj, kar je zate pozitivno).«

(6) *Če mi pomagaš pri matematiki, bom tvojemu očetu pomagal na vrtu.*

(7) *Če ne oblečeš ta črne obleke, bom ves večer plesal samo s tabo.*

Ta PP imajo lahko različne komunikacijske funkcije; to je odvisno predvsem od tega, v katerem govornem položaju so uresničena.

2.1.2.1. Zdi se, da najpogosteje signalizirajo d o g o v a r j a n j e . V nasprotju z nasvetom pri govorcu ne gre za ravnanje v naslovnikov prid, ampak za enega od tipov takega ravnanja, s katerim si govorec prizadeva za svoje lastne cilje in namere: želim, naj bo p, ker je zame pozitiven.

a) Govorčev komunikacijski cilj je doseči, da bi nastal pojav p, tj., da bi naslovnik storil nekaj, česar nima namena storiti. Da bi govorec naslovnika za tako ravnanje pridobil, mu mora obljubiti (ponuditi), da bo sam »za povračilo« storil dejanje q, za katero domneva, da bo za naslovnika pozitivno. Zato se v povedi pogoj, tj. tisto, kar naj naslovnik stori in kar je zaželjeno za govorca, prišteva k novi (v sobesedilu nezajeti) temi, za naslovnika pozitivna posledica, tj. tisto, s čimer želi govorec zainteresirati naslovnika, da bi storil p, pa je rema. Pomenska sestavina »dogovarjanje« je poleg tega v zgradbi zloženega stavka lahko še izrecno izražena, npr. z izrazom z nadomestilnim pomenom tipa za to:

(8) *Če mi pomagaš pri matematiki, (ti obljubljam, da) bom (za to) pomagal tvojemu očetu na vrtu. // Pomagaj mi pri matematiki in jaz (ti obljubljam, da) bom (za to) pomagal tvojemu očetu na vrtu.*

Če govorec želi v komunikaciji doseči, da bo naslovnik spremenil svojo odločitev, tj. da bo storil nekaj, česar ni imel namena storiti, dobijo navedena podrednja komunikacijsko funkcijo p r e g o v a r j a n j a . V danem primeru je potem pogoj znana tema, pri čemer sodi tisto, kar naj naslovnik stori, k njenemu povedno najbolj dinamičnemu delu oz. k diatemi, posledica (govorčeva obljuba, da bo storil nekaj, kar je za naslovnika pozitivno) pa je rema:

(9) A: *Jaz ti pri matematiki tokrat ne bom pomagal.*

B: *Če mi pri matematiki p o m a g a š, (ti obljubljam, da) bom (za to) pomagal tvojemu očetu na vrtu. // P o m a g a j mi pri matematiki in jaz (ti obljubljam, da) bom (za to) pomagal tvojemu očetu na vrtu.*

b) Če govorec ve za to, da naslovnik od njega želi, naj stori neko za naslovnika pozitivno dejanje q, lahko zlorablja to trenutno odvisnost, da naslovnika prisili v storitev dejanja p, tj., da ta stori nekaj, česar nima namena storiti, ali pa ne stori nečesa, kar se je bil namenil storiti. Posledica, tj. tisto, kar bo storil govorec in kar je zaželjeno za naslovnika, je zato v danem primeru znana, v kontekst zajeta tema, pogoj, tj. tisto, kar hoče govorec in kar naj stori naslovnik, je v tej povedi rema:

(11) A: *Pomagaj mojemu očetu na vrtu.*

B: *Tvojemu očetu bom na vrtu pomagal, če mi (za to) pomagaš pri matematiki. // Pomagal bom, ti pa mi moraš (za to) pomagati pri matematiki.*

V priredno zloženih stavkih, ki so po komunikacijski funkciji PP enakovredni, je v danem primeru, kot je videti, uporabljen poleg nezaznamovanega veznika in tudi protivni veznik pa, ki izrecno sporoča nasprotje: govorec tistega, kar želi naslovnik, nikakor ne bo izpolnil avtomatično (kot bi morda pričakovali), ampak z domnevo, da bo naslovnik storil tisto, kar hoče govorec.

2.1.2.2. Tudi dogovarjanje ima seveda lahko pomen napeljevanja, če tisto, kako naj naslovnik ravna, da nastane za govorca zaželen pojav, krši norme, zakone ipd.:

(12) *Če to knjigo ukradeš, ti bom (za to) dal dvajset kron. // Ukradi to knjigo, in dal ti bom (za to) dvajset kron.*

2.2. Iz formulacije tega, da je pojav p zadosten pogoj za nastanek pojava q – glej (3) in (4) – je mogoče logično izpeljati nujen pogoj (np) za nastanek pojava non q, kakor to izhaja iz razmerja $pd \rightarrow q$ in $non\ np \rightarrow non\ q$. Te operacije pa seveda govorec pri naslovniku ne more pričakovati, kajti q je za naslovnika pozitiven pojav, govorec pa je upravičen domnevati, da v naslovnikovi nameri ni nastanek non q, ampak nastanek q. Zato tudi PP, katerih propozicijska vsebina izraža tisto, kar je nujno, da nastane pojav non q, nimajo ilokucijskega potenciala izziva, ampak prej zagotovila, da se naslovniku ni treba bati, da bo nastal non q.

(13) A: *Jaz letos najbrž ne bom dobil priznanja.*

B: *Priznanja ne boš dobil le tedaj, če ne boš redno študiral.*

Govorec pri tem izhaja iz tega, da naslovnik želi nastanek pojava q, ki je zanj pozitiven, vendar se boji, da bo nastal non q. Govorec pa je hkrati prepričan, da bo pojav q nastal, kajti naslovnik ravna tako (p), da je v njegovem ravnanju zadosten pogoj za nastanek q: »tisto, kar je zate pozitivno, ne bo nastalo le tedaj, če boš storil nekaj, česar nimaš namena storiti (česar ne delaš), oziroma če ne boš napravil nečesa, kar imaš namen storiti (kar delaš)« – dovolj je torej ravnati tako, kot ravnáš, in pozitivni pojav bo nastal.

2.3. Komunikacijsko funkcijo *m o č n e g a n a s v e t a* imata npr. PP

(14) *Če ne boš redno študiral, ne boš dobil priznanja.*

(15) *Če boš nagajal, te babica ne bo imela rada.*

V kavzalno implikacijski podlagi teh podredij je razmerje tipa $non\ zp \rightarrow non\ q$. Njihova propozicijska vsebina torej izraža, kaj je zadosten pogoj za to, da nastane pojav non q. Komunikacijsko funkcijo nasveta imajo dane strukture zato, ker iz njih naslovnik lahko izpelje, kako je mogoče priti do tega, da bi pojav q nastal. Tako miselno operacijo govorec pri naslovniku lahko domneva, ker izhaja iz tega, da naslovnik ne želi, da nastane non q, ampak nasprotno – da hoče nastanek q, kajti q je, kot vemo, za naslovnika pozitiven pojav. Če bo izraženo, kaj je zadosten pogoj za nastanek pojava non q, bo iz tega sledilo, kaj je nujno za nastanek pojava q, namreč ravnanje, nasprotno (glede na polarnost med trditvijo in zanikanjem) od ravnanja, ki je zadosten pogoj za nastanek pojava non q. Sklep, tj. naslovnikova odločitev, je torej logično nujen, zato govorimo o močnem nasvetu: če namreč želi naslovnik doseči to, da pojav q nastane, v svojem ravnanju nima možnosti izbiranja.

Ker gre v teh podredjih za opis, ob katerem pogoju pozitivni pojav ne bo nastal, v njih ni mogoče uporabiti glagola *obljubljati*, temveč le členku ustrezajoči izraz *videti*: *Če ne boš študiral, (boš videl, da) ne boš dobil priznanja.*

2.3.1. Enak ilokucijski potencial kot podredja tipa (14) in (15) imajo PP (14a) in (15a), ki s svojo propozicijsko vsebino izražajo prav to, da je neki pojav nujen za nastanek (pozitivnega) pojava q. Zato se naslovnik pri razumevanju tovrstnih stavkov lahko ravna po osnovni shemi odločitev in mu ni treba – kakor v primerih PP (14) in (15) – obravnavati polog tega še zanikanja.

(14a) *Samo tedaj, če boš redno študiral, boš dobil priznanja.*

(15a) *Samo tedaj, če ne boš nagajal, te bo imela babica rada.*

S stališča komunikacijske funkcije so z navedenimi PP soustrezna priredja (14b), (14c) in (15c) z ločnimi konektorji; o interpretaciji teh stavkov glej prispevke H. Béličeve-Križkove (1977), F. Daneša (1985), P. Karlika (v tisku):

(14b) *Redno študiraj // Moraš redno študirati, ali pa (boš videl, da) ne boš dobil priznanja.*

(15b) *Ne nagajaj // Ne smeš nagajati, ali pa (boš videl, da) te babica ne bo imela rada.*

(14) *Redno študiraj // Moraš redno študirati, drugače (namreč) ne boš dobil priznanja.*

(15) *Ne nagajaj // Ne smeš nagajati, drugače te (namreč) babica ne bo imela rada.*

2.3.1.1. Če je nujni pogoj za to, da pozitivni pojav q nastane, takšno naslovnikovo ravnanje, ki krši norme, zakone, navade ipd., dobijo PP, ki temeljijo na pravkar obravnavanih tipih kavzalnega implikacijskega razmerja, komunikacijsko funkcijo *m o č n e g a n a p e l j e v a n j a*:

(16) *Če ne boš goljufal, ne boš nikoli imel veliko denarja. // Goljufaj, ali pa / drugače ne boš nikoli imel veliko denarja. // Samo tedaj, če boš goljufal, boš imel veliko denarja.*

2.3.2. Na enaki kavzalni implikacijski podlagi temelji zgradba zloženih stavkov s komunikacijsko funkcijo *izsiljevanja*. Podobno kakor v PP, ki sporočajo dogovarjanje (glej 2.1.2.), je tudi v njihovem pomenskem ustroju poleg lastnosti »q, ki je pozitivna za naslovnika« vsebovana še lastnost »p, ki je zaželeno za govorca«. V nasprotju z dogovarjanjem pa naslovnik pri izsiljevanju nima možnosti izbiranja: če želi, da bi nastal pojav q, mu ne ostane druga izbira kot ravnati tako, da nastane pojav p, ki ga hoče doseči govorec:

a) Povedi zloženih stavkov tipa

(17) *Če mi ne boš pomagala pri matematiki, ne bom pomagal tvojemu očetu na vrtu.*

(17a) *Pomagaj mi pri matematiki // Moraš mi pomagati pri matematiki, ali pa / drugače ne bom pomagal tvojemu očetu na vrtu.*

(18) *Če boš tukaj kadil, ne bom s tabo igral šaha.*

(18a) *Ne kadi tukaj // Ne smeš tukaj kaditi, ali pa / drugače s tabo ne bom igral šaha.*

katerih propozicijska vsebina izraža, kaj je zadosten pogoj, da nastane non q, se uporabljajo za izraz izsiljevanja zlasti tedaj, če govorec izhaja od domneve, da z njegovega stališča zaželeni pojav p ne bo nastal (npr. zato, ker je načeloma že izčrpal vse upravičene oblike iniciacijskega ravnanja, vendar je naslovnik uresničitev pojava p zavrnil, ali pa zato, ker je naslovnik v podobnih položajih p praviloma ne uresniči ipd.). Da bi naslovnika prisilil storiti p, ne pa non q, ga »opozarja« na negativne posledice pri domnevnem naslovnikovem ravnanju non p: v tem morebitnem naslovnikovem ravnanju je zadosten pogoj, da nastane za naslovnika nezaželen pojav non q, tj. govorec bo storil nasprotje tistega, kar od njega naslovnik iz najrazličnejših razlogov pričakuje. Temu ustreza tudi členitev po aktualnosti v teh povedih: znana tema je pogoj, tj. tisto, kar ima naslovnik namen storiti in česar govorec noče, rema pa je za naslovnika nezaželeno posledica, tj. tisto, s čimer ima namen govorec naslovnika prisiliti, da bi storil, kar želi govorec.

(18) A: *Eno si bom prižgal.*

B: *Če boš tukaj kadil, ne bom s tabo igral šaha.*

// *Ne kadi tukaj, ali pa s tabo ne bom igral šaha.*³

b) Podredne povedi tipa

(20) *Samo tedaj, če mi boš pomagal pri matematiki, bom tvojemu očetu pomagal na vrtu.*

(21) *Samo tedaj, če tukaj ne boš kadil, bom s tabo igral šah,*

katerih propozicijska vsebina kaže, kaj je nujni pogoj za nastanek pojava q, se uporabljajo kot izraz izsiljevanja posebej takrat, če govorec ve, da naslovnik od njega želi, da bi storil q, torej nekaj, kar je za naslovnika pozitivno. Zavedajoč se tega, da je naslovnik od njega odvisen, »zlorablja« to trenutno odvisnost za to, da naslovnika prisili v ravnanje, ki ga hoče govorec, tj. da stori p. Temu ustreza tudi členitev po aktualnosti: posledica, tj. tisto, kar želi naslovnik in kar naj stori govorec, je znana tema, in pogoj, tj. tisto, kar želi govorec in kar naj stori naslovnik, je rema:

(22) A: *Vesel bom, če boš mojemu očetu pomagal na vrtu.*

B: *Tvojemu očetu bom na vrtu pomagal, samo če mi boš ti pomagal pri matematiki.*

// *Pomagal bom in/ampak ti mi moraš pomagati pri matematiki.*

3. Nadalje nas bo zanimala analiza komunikacijskih funkcij pri PP, v katerih je q za naslovnika negativen (nezaželen) pojav.

3.1. Temeljni tip sestavljajo PP, ki imajo komunikacijsko funkcijo *s v a r i l a*, tj., nam sporočajo, kako preprečiti kaj negativnega. Govorec izhaja iz tega, da se je naslovnik namenil storiti p (že dela p), in želi doseči, da bi nastal non p, ker ve, da če bo nastal p, bo nastal q, ki je za naslovnika negativen.

PP s komunikacijsko funkcijo *svarila* temeljijo na kavzalnoimplikacijskem razmerju $zp \rightarrow q$, z logičnopomenske plati torej na enakem razmerju kot PP s komunikacijsko funkcijo *šibkega nasveta* (glej 2.1.1.). Razloček v njihovi komunikacijski funkciji je samo v tem, da pomeni q v PP s funkcijo *nasveta* pozitiven pojav, medtem ko je q v PP s funkcijo *svarila* negativen; to se kaže v tem, da je v PP s funkcijo *šibkega nasveta* mogoče uporabiti izraze *boš videl* in *obljubljam*, medtem ko v PP s funkcijo *svarila* le izraze tipa *boš videl*:

(23) *Če boš pil to vodo, (boš videl, da) boš dobil pljučnico.*

(24) *Če se ne boš učil, (boš videl, da) boš padel.*

Ker govorec meni, da naslovnik ne želi nastanka pojava q, ki je za naslovnika negativen, ampak hoče nastanek non q, lahko domneva, da bo naslovnik prišel do sklepa, kako doseči nastanek non q, in v tem je nujnost, da nastane p z nasprotnim predznakom, tj. ravnanje nasprotno ravnanju, v katerem je zadosten pogoj za nastanek q. Za naslovnika to pomeni nujnost, da ne uresniči tistega, kar se je bil namenil uresničiti (nehati tisto, kar je že delal), oziroma da uresniči tisto, česar se ni namenil storiti.

3.1.1. S PP (23) in (24) so, kar zadeva komunikacijsko funkcijo, enakovredni priredno zloženi stavki z ločnimi povezovalci (glej že 2.3.2.):

(23 a) *Ne pij te vode // Ne smeš piti te vode, ali pa (boš videl, da) boš dobil pljučnico.*

³ PP (19 B) uresničuje dejanje, ki logično pomeni izsiljevanje (brez možnosti izbiranja, če naj nastane nekaj, kar je za naslovnika pozitivno). Etično je seveda dano ravnanje sprejemljivo, kajti tisto, kar je nujno, da bi za naslovnika nastal pozitiven pojav (tj., da naslovnik ne bi kadil), je zaželeno tudi za družbo, ne samo za govorca.

(23 b) Ne pij te vode // Ne smeš piti te vode, drugače (namreč) dobiš pljučnico.

(24 a) Uči se // Učiti se moraš, ali pa (boš videl, da) boš padel.

(24 b) Uči se // Učiti se moraš, drugače boš (namreč) padel.

3.2. Strukturi zloženih stavkov (25) in (26), ki s svojo propozicijsko vsebino izrecno izražata, da je pojav non p nujen za nastanek pojava non q, sta sicer logično soustreznih zgradbam tipa (23), (24) (zp --> q je enakovredno non np --> non q), kot izrazno sredstvo za svarjenje pa seveda nista ustrezni:

(25) *Samo tedaj, če ne boš pil te vode, ne boš dobil pljučnice.*

(26) *Samo tedaj, če se boš učil, ne boš padel.*

Glede na to, da se naslovnik pripravlja storiti p (oziroma p celo že dela), lahko namreč negativni q nastane neposredno; nujno je torej naslovniku dati sporočilo takó, da bi grozečo nevarnost lahko ob pravem času preprečil: najsi bo z napotkom, kaj naj stori (Ne pij vode), ali pa s svarilnim opozorilom na negativno posledico njegovega domnevnega ali že potekaajočega ravnanja (Zbolel boš). Ker je v konsekventu struktur (25) in (26) opisano, da bo nastal non q, tj., da bo nastalo nekaj, kar je za naslovnika zaželeno, sporočilo v njih ni podano dovolj izrecno, da bi naslovnik lahko ob pravem času reagiral na grozečo nevarnost. Zato imajo navedena podredja prej ilokucijski potencial z a g o t a v l j a n j a , kako preprečiti nastanek negativnega pojava.

3.3. Na kavzalni implikacijski podlagi tipa zp --> q (pri čemer je q negativen) temeljijo tudi PP s komunikacijsko funkcijo g r o z i l n e g a s v a r i l a . Grožnja, kakor je znano, vsebuje zraven še sankcije govorca zoper naslovnika: pojav q, ki je za naslovnika negativen, povzroči s svojim ravnanjem govorec, bodisi tako, da kako dejanje stori sam, ali pa storitev dejanja vsaj spodbudi:

(27) *Če boš predrzen, (boš videl, da) ti primažem nekaj zaušnic.*

(27 a) *Ne bodi predrzen, drugače (boš videl, da) ti primažem nekaj zaušnic.*

(28) *Če se ne boš učil, (boš videl, da) te bom pustil pasti.*

(28 a) *Uči se, drugače (boš videl, da) te bom pustil pasti.*

3.4. Podobno strukturo imajo tudi PP s komunikacijsko funkcijo g r o z i l n e g a i z s i l j e v a n j a (o lastnostih izsiljevanja glej 2.3.3.).

Govorec izhaja iz tega, da bo nastal pojav p, ki je zanj nezaželen, zato hoče doseči nastanek non p. Da bi naslovnika prisilil k ravnanju, zaželenemu za govorca, mu »grozi« s tem, da bo nastal pojav q: »Če bo nastal zame nezaželeni pojav p, tj., če boš storil tisto, kar imaš namen storiti, bo zate nastal nezaželeni q, tj., storil bom nekaj, kar je zate negativno.« Tisto, s čimer se je govorec namenil prisiliti naslovnika k ravnanju, za govorca zaželenemu (tj. – za naslovnika nezaželeno posledico), je zato v tej povedi rema. Naslovnik torej nima možnosti izbiranja: če želi doseči, da nastane non q, mu ne kaže nič drugega kakor ravnati tako, da nastane non p, tj. ravnati tako, kot hoče govorec (kar je, kot je znano, bistvena lastnost izsiljevanja).

(29) *Če se boš ločil od mene, se obesim.*

(29 a) *Ne ločuj se od mene // Ne smeš se ločiti od mene, ali pa / drugače se obesim.*

(30) *Če mi ne daš pet tisoč, te bom naznanil.*

(30 a) *Daj mi pet tisoč // Moraš mi dati pet tisoč, ali pa // drugače te bom naznanil.*

3.5. Drugi temeljni tip sestavljajo strukture zloženega stavka, katerih propozicijska vsebina pove, kaj je zadosten pogoj, da nastane pojav non q. Temeljijo torej na enakem kavzalno implikacijskem razmerju kakor zloženi stavki z ilokucijskim potencialom močne-

ga nasveta (glej 2.3.), tj. non zp → non q, vendar v nasprotju z njimi vsebujejo pomensko potezo »q, ki je negativen«.

(31) *Če se boš učil, ne boš padel.*

(32) *Če ne boš pil te vode, ne boš dobil pljučnice.*

Ta PP imajo ilokucijski potencial z a g o t o v i l a , da bo nastal non q, torej nekaj, kar je za naslovniko zaželeno. Govorec izhaja iz tega, da naslovnik želi nastanek pojava q, toda boji se, da bo nastal (lahko nastane) non q. Govorec je hkrati prepričan, da bo nastal non q, kajti ve, da naslovnik ravna prav tako, da je njegovo ravnanje zadosten pogoj za nastanek non q: »Če boš ravnal tako, kot ravnáš, bo nastal non q (ni se ti torej treba bati, da bo nastal negativen pojav q)«.

3.5.1. Iz formulacije tega, kaj je zadosten pogoj, da nastane non q, sledi, da je za nastanek nujen pogoj p z nasprotnim predznakom, tj. da naslovnik ravna drugače kot ravna. Tudi ta različica kavzalno implikacijskega razmerja je lahko v strukturi zloženega stavka izrecno izražena.

(33) *Samo tedaj, če se ne boš učil, boš padel.*

(34) *Samo tedaj, če boš pil to vodo, boš dobil pljučnico.*

Tudi ta PP so v komunikacijski funkciji z a g o t a v l j a n j a . Ker naslovnik ravna tako, da je v njegovem ravnanju zadosten pogoj za nastanek non q, se mu ni treba bati, da bo nastal q: da bi nastal q, ki je za naslovniko negativen, in torej nezaželen, bi moral namreč spremeniti svoje ravnanje (kar pa ne pride v poštev):

(33) A: *Jaz bom letos najbrž padel.*

B: *Padel boš le tedaj, če se ne boš učil.*

4. Skušali smo prikazati, da so PP v svojem osnovnem pomenu ustrezna ne samo za to, da jih govorec uporablja pri informiranju naslovniko o tem, da med dvema pojavoma obstaja vzročna odvisnost »pogoj – posledica« (tj. da doseže spremembo v naslovnikovi zavesti), ampak tudi za to, da z njihovim uresničenjem govorec vpliva na (prihodnje) naslovnikovo ravnanje. S tem je treba računati tako pri opisu komunikacijskih funkcij in njihovih indikatorjev, kakor pri opisu struktur zloženega stavka.

(Prevedla Albina Lipovec)

Summary

UDK 801.559

COMMUNICATIONAL-FUNCTIONAL ANALYSIS OF CONDITIONAL SUBORDINATE CLAUSES

The analysis of conditional subordinate clauses takes into account the content of syntax in a concrete speech act: when describing communication functions (e.g. advice, persuasion, seduction, blackmail, warning, assertion, etc.) the analysis is centered on sub-clauses, with a realizable condition, accompanied by conditional sub-clauses of functionally equal co-ordinate clauses.

The content of syntax of conditional subordinate clauses is based on the connection of two clauses, which have an almost identical scheme of implication (A→B) and causation (cause – effect) in a logical relationship. A more detailed analysis of the structures in which the phenomenon of the antecedent (A) has the value of the condition (p), in consequence (B) however the significance of the effect (Q), is based on the description of illocutional potentials from the general scheme of decisions, as described by G. H. Wright (1971) and further developed by D. Wunderlich (1976, 1980) for the use linguistic analysis.